

ВРСТЕ И МЕТОДЕ ПОВЕЋАВАЊА ВИШКА ВРЕДНОСТИ

Небојша Праћа⁷, Снежана Крстић⁸, Нада Божич⁹

Прегледни рад

doi: 10.5937/OdrRaz2402035

UDK: 330.143

005.412:338.3

Rezime

У основи, економска политика познаје теорију оплодње новца, како настаје капитал, како се ствара вишак вредности. Такође, треба поново подвући чињеницу да није могуће претварати неку суму новца у капитал, наиме, није могуће стварати вишак вредности уколико та сума не буде уложена у процес производње у коме најамна радна снага функционише као специфична роба, као стваралац вредности, према томе и као једини стваралац вишка вредности.

У овом раду ћемо приказати како се може и којим методама повећавати производња вишка вредности. Управо, према примењеним методама за повећавање масе вишка вредности, можемо рећи да постоје три врсте вишка вредности: апсолутни вишак вредности, релативни вишак вредности и екстра вишак вредности.

Кључне речи: *višak vrednosti, производња, економија.*

Увод

Стопа вишка вредности у суштини представља степен оплодње варијабилног капитала, њен раст показује пораст оплодње предумљеног варијабилног капитала или обратно. Међутим, стопа

⁷ Prof. dr Nebojša Praća, Visoka škola BIZNIS, Obrenovićeва 23, Niš, R. Srbija, e-mail: nebojsa.praca@vsb.edu.rs

⁸ Prof. dr Snežana Krstić, Vojna akademija, Beljka Lukića Kurjaka 33, Beograd, R. Srbija, e-mail: snezanakrstic17@gmail.com

⁹ mr Nada Božić, Visoka škola BIZNIS, Obrenovićeва 23, Niš, R. Srbija, e-mail: nada.bozic@vsb.edu.rs

вишка вредности изражава и степен експлоатације радне снаге, посматрано са становишта радне снаге, јер показује колико она ради за другога.

Прво, треба споменути да је предочена формула у ствари поједностављени исказ о доходу модерне корпорације. Укупна вредност је једнака бруто приходу од продаје, константни капитал одговара издацима на сировине плус амортизација, варијабилни капитал издацима на најамнине и плате, а вишак вредности оном доходу који се може расподелити на камате и дивиденде или се може поново инвестирати у предузећа.

Када анализирамо величину вишка вредности, онда можемо занемарити вредност средстава за производњу, јер она у процесу производње не стварају вредност, њихова се вредност само преноси.

Капиталистичка производња познаје плаћање радне снаге, али како се радни дан дели на два дела, потребно радно време и вишак радног времена, те се у вишку радног времена ствара вишак производа који реализацијом на тржишту постаје вишак вредности. За тај вишак производа капиталиста ништа не плаћа, те из тога потичу називи плаћени и неплаћени рад (Пић, 2019).

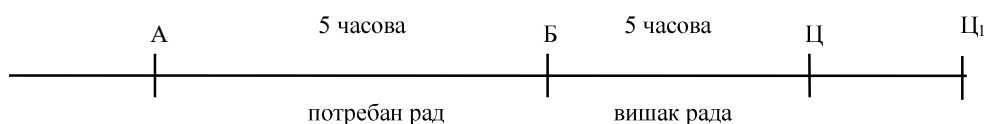
Када претпоставимо да је вредност радне снаге постојана величина, онда стопа вишка вредности уједно одређује и масу вишка вредности. Што је већа стопа вишка вредности биће већа и маса вишка вредности, или обратно. У производњи вишка вредности може се опадање једног чиниоца надокнадити другим који расте. Тако, ако се смањи варијабилни капитал, може се у истој сразмери повећати стопа вишка вредности — да би маса вишка вредности остала иста, или обратно, ако опадне стопа вишка вредности, а порасте сразмерно величина варијабилног капитала или број запослених радника, маса вишка вредности остаје иста.

Апсолутни вишак вредности

Тежња за присвајањем што већег вишка вредности није само субјективна жеља капиталисте, већ и објективни услови капиталистичког начина производње стално га присиљавају и гоне на увећавање масе вишка вредности. Ако претпоставимо да је величина потребног рада дата, онда свако продужавање радног

дана преко граница потребног рада у којем се једино може да ствара вишак вредности, Апсолутни вишак настаје у оном времену које радник мора да ради и производи преко онога што представља еквивалент вредности радне снаге (Marx, 2020). Продужавање радног дана преко потребног рада, или што је исто преко вредности радне снаге, представља одређен метод повећавања вишка вредности, ако је вредност радне снаге дата величина. Код тога се више разликује тај специфични метод повећавања вишка вредности, него што бисмо разликовали посебну врсту вишка вредности.

Раније смо истакли да се радни дан у капитализму дели на два дела: на потребно радно време (потребно за репродукцију радне снаге) и вишак радног времена (за стварање вишка вредности), што само представља аналитичку и методолошку поделу, иначе сваки најмањи делић од почетка до краја радног дана може се поделити на потребно радно време и на вишак радног времена. Према томе, опадају сви они аргументи који су употребљени за укидање експлоатације уколико долази (чињеница је да долази) до скраћивања радног дана, јер наводно вишак вредности се производи само у последњим часовима рада. Но, ми ипак можемо аналитички поделити радни дан на та два дела:

Овде ако претпоставимо да је величина потребног рада дужина АБ дата, онда дужина БЦ представља величину вишка рада, односно апсолутни вишак вредности. Тај апсолутни вишак вредности тада се може још повећати продужавањем радног дана, рецимо још два часа, тако величина вишка рада представља се дужином БЦ₁. Повећавање вишка вредности продужавања радног дана наилазило је већ тада у мануфактурној фази капитализма, на извесне природне и моралне границе. Наиме, природна граница одређена је бројем часова у дану, мада разуме се радник не може радити ни пуна 24 часа, просечно узевши, јер му је потребан изванредан број часова за обнављање његове радне снаге (јело, одмор или спавање и сл.). Моралне границе одређене су степеном

општег развитка појединих земаља, затим борбом и организованошћу радничке класе. Данас је скоро у свим земљама ограничен радни дан законима, те је отпала могућност да се користи као метод повећавања вишка вредности (Jovović, Jovović, 2018).

Међутим, стварање апсолутног вишка вредности може настати и код утврђене дужине радног дана одређене било природним, или моралним границама. Таква могућност се јавља повећавањем степена трошења радне снаге или повећавањем *интензивности рада*. Повећавање интензивности рада у датој дужини радног дана повећава масу новостворене вредности, јер се повећава тилагање људског рада у јединици времена, а тиме и масе вишка вредности.

Даље, повећавање интензивности рада у оквиру датог радног дана имплицитно је што и продужење радног дана (нпр. 10% повећања интензивности исто је што и продужење радног дана од 10 часова на 11 часова). Природно, повећавање интензивности утиче на промену вредности радне снаге и вредност радне снаге расте али обично не у истој пропорцији у којој расте вишак вредности. Повећано трошење радне снаге тражи нешто више добара (боља исхрана и сл.) за репродукцију радне снаге, али ипак најчешће није једнако порасту вишка вредности. Према томе, у већини случајева степен пораста интензивности је већи од пораста вредности радне снаге, те зато сразмерно брже расте вишак вредности.

Раст интензивности, као и продужавање радног дана, има своје границе (Lehtiniemi, Outinen, Puntila-Dodd, 2020). Психичке и физичке могућности радника имају границе преко којих се не може интензитет рада даље повећавати, мада га капиталисти увек настоје различитим методама искористити и повећати до максимума људских могућности.

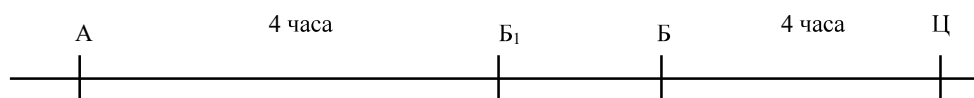
Релативни вишак вредности

При анализи производње апсолутног вишка вредности полазило се од претпоставке да је продуктивност рада, односно степен продуктивности, неизмењен, сталан. До промена у продуктивности рада долази када настану промене у техничкој и технолошкој основици производње. Уколико долази до пораста

продуктивности рада, онда вредност појединачних роба опада, па и вредност радне снаге као једне од специфичних роба.

Међутим, за опадање вредности радне снаге мора доћи до раста продуктивности рада у оним гранама које производе средства за живот радника или у оним гранама које у било којој фази производње дају производе који слвиже репродукцији вредности радне снаге (нпр. производње средстава за производњу, која служе производњи средстава за потрошњу радничке класе) (Allahar, (1987). Тек таква промена продуктивности утиче на вредност радне снаге (Cirolla, 2018). На извесном степену капиталистичког развитка долази до формирања нормалног радног дана устаљене дужине, дакле, као неке одређене величине. Тада повећање вишка вредности не може више ићи преко продужавања радног дана, нити може, ако је повећање интензивности рада достигло своје крајње границе, доћи до даљег повећавања вишка вредности (Obrenović, 2021).

Једини начин да се даље увећа вишак вредности јесте да се скрати потребно радно време (Teubner, 2021). До скраћења потребног радног времена може доћи преко пораста продуктивности рада и то у оним гранама које смо већ поменули. Очигледније то се може показати на једном цртежу:

АБ = потребан рад

БЦ = вишак рада

Уколико се повећа продуктивност рада, смањује се вредност радне снаге (величина потребног рада) и расте вишак вредности у релацији према вредности радне снаге, а такав вишак назива се релативним вишком вредности. Тада је:

АБ₁ = потребан рад

Б₁Ц = вишак рада

Дакле, овде долази до померања тачке Б према Б₁ или повећавања величине вишка рада, нпр. ако је радни дан дата величина од 8

часова, онда можемо претпоставити да се вишак вредности продужио за један час (BB_1) или порастао на рачун потребног рада. Ако је пре тога подела радног дана била: 4 часа потребног рада и четири часа вишка рада, па вишак порасте за један час, а потребан рад се смањи за један час, таква промена јесте претварање потребног рада у вишак рада. У нашем примеру раст релативног вишка вредности износи 25%.

До скраћивања величине потребног радног времена може доћи, не само ако падне вредност радне снаге због пораста продуктивности, већ и ако капиталиста обара најамнину испод вредности радне снаге. То се дешава у појединим ситуацијама када је понуда радне снаге већа од њене тражње. На бази такве претпоставке, потребно радно време за производњу или репродуковање вредности радне снаге, не може се смањивати преко обарања најамнине испод вредности радне снаге.

Како онда може да се скрата потребно радно време, а да количина или *маса животних намирница* које улазе у потрошњу радне снаге остане иста? У име робне производње може потребно радно време бити веће или мање, дакле, променљива величина, а да се маса средстава која иде у репродукцију радне снаге не мења. Међутим, да би се то остварило мора се изменити вредност тих средстава за живот радника, а то значи да мора доћи до измена у производној снази рада или продуктивности рада у оним гранама које производе средства за потрошњу радне снаге. Повећање продуктивности рада наступа, не само када се због техничких и технолошких проналазака који се примењују у производњи она повећава, већ и када се унапређује и усавршава организација рада.

Тежња да се присвоји што већи релативни вишак вредности који настаје повећањем продуктивности рада гони капиталисте на стално увећавање продуктивности рада. Уграђени механизми у капиталистичкој робној производњи, унутрашња логика и закони конкуренције терају поједине капиталисте на повећање продуктивности рада, да би се одржали у конкурентској борби, да би остали оно што јесу — капиталисти (Avakumović, Marjanović, Rajković, 2021).

Претпоставимо да вредност дневних животних потреба или средстава за подмирење тих потреба за радника износи 8 долара на

дан. Ако је радни дан 8 часова и претпотавимо да радник у оквиру четири часа произведе вредност од 8 долара. Сада уколико наступи повећање продуктивности рада у оним гранама које производе средства потрошње за раднике, па се вредност тих роба смањује рецимо на 6 долара. Тада би радник могао да за уместо ранија четири часа репродукује вредност своје радне снаге са три часа и да разменом добије исту количину материјалних добара која улазе у круг његове потрошње (Šoškić, 1991).

Из тога можемо извући закључак да је вишак вредности функција потребног рада, зависна величина, јер зависи од величине потребног рада (Milutinović, 2009). Уколико се смањи потребно радно време у нормалној дужини радног дана, расте вишак вредности, и обратно, уколико би порасло потребно радно време смањио би се вишак вредности (Milošević, Stankov, 2023). Да би се то десило мора доћи до револуционисања техничких и технолошких услова процеса производње, другим речима, мора се повећати производна снага рада. Повећана производна снага рада смањује вредност радне снаге, а смањивањем вредности радне снаге, скраћује се потребно радно време за њену репродукцију.

У капиталистичкој робној производњи, повећавање продуктивности рада нема непосредно за циљ скраћивање дужине радног дана, него само скраћивање једног дела радног дана и то оног дела у којем радник репродукује вредност своје радне снаге (Ristić, Ristić, 2022). Производња релативног вишка вредности има за претпоставку један специфично капиталистички начин производње засноване на најамном раду. Производњи релативног вишка вредности мора да претходи промена у методу организације производње или различита унапређења у средствима за производњу.

Екстра вишак вредности

Производња вишка вредности и његово присвајање представља основни циљ и главну сврху власника капитала, па према томе и основни покретач читаве капиталистичке производње. Основни мотив и преокупација капиталиста јесте максимирање вишка вредности. Другим речима поједини капиталисти настоје да у конкуренцији према другима присвоје што је могуће већи вишак

вредности, да присвоје екстра вишак вредности (Matos, et. all. 2021).

Остварена, односно очекивана величина вишка вредности је основни критериј којим се руководи поједини капиталист у доношењу економских одлука, организовању и улагању капитала. Већ смо истакли да унутрашњи закони капиталистичке робне привреде гоне капиталисте на стално повећавање продуктивности рада (Mensi, Vo, Kang, 2021). Повећавање продуктивности рада доводи до појефтињења роба. Онај капиталиста који у производњи одређене робе, у односу на друге капиталисте у производњи исте те робе, успе да снизи трошкове производње добија екстра вишак вредности. Како се остварује екстра вишак вредности можемо показати на примеру. Узмимо да је вредност неког производа или робе изражена са 8 часова рада као друштвено потребним радним временом неопходним за њену производњу (Čavlin, Vapa-Tankosić, Davidovac, Ivaniš, 2023). Нека од тога 4 часа представља пренету вредност или константни капитал, а 4 часа новостворену вредност. Претпоставимо да најамни радник створи за 1 час нове вредности у износу од 2 долара, а најамнина на сат нека износи 1 долар. Вредност новог производа износиће 16 долара , $V_p = (8c + 4v + 4m) = 16$, где пренета вредност износи 8 долара, а такође и новододата вредност 8 долара.

Уколико поједином капиталисти у производњи те робе успе због повећане продуктивности да произведе ту исту робу за 7 часова, где се вредност средстава за производњу не мења и даље износи 4 часа или 8 долара, а новостворена вредност 3 часа (1 час = 2 долара) или 6 долара. *Индивидуална* вредност ове робе биће нижа од друштвене вредности, дакле испод *њене друштвене вредности*. Значи да поједини капиталисти успевају да произведу робу која стаје мање радног времена него што производи већина осталих произвођача (Milenković, 2023). У нашем примеру индивидуална вредност је 14 долара, а друштвена вредност је 16 долара, а друштвена вредност робе јесте стварна вредност, јер вредност у правом смислу у робној производњи не одређује се временом колико га потроши поједини произвођач, већ друштвено просечним временом потребним за производњу дате робе. Ако је у овом примеру индивидуална вредност $(8c + 3v + 3m)$, разлика између индивидуалне и друштвене вредности је 2 долара. Та два

долара представљају *екстра вишак вредности* ако се роба продаје по њеној друштвеној вредности.

Међутим, капиталиста у жељи да конкурише другим произвођачима исте робе, може одлучити да своју робу продаје испод друштвене вредности, али изнад њене индивидуалне вредности (Jovanović, 2021). Узмимо да је продаје по 15 долара, што је један долар *испод њене друштвене вредности, али ипак један долар изнад њене индивидуалне вредности*. Опет остварује један долар екстра вишка вредности (његова индивидуална вредност је 14 долара), поред просечног вишка вредности који се остварује у тој производњи (Bardžić, 2023).

Екстра вишак вредности и могућност његовог присвајања ствара интерес код капиталиста да обављају измене у производњи, уведе нову технику и технологију, побољшавају организацију рада, једном речју, екстра вишак вредности представља снажан покретач сталног повећања продуктивности рада (Colomb, 2007).

Могућност присвајања екстра вишка вредности убрзавала је процесе техничке револуције, мада екстра вишак вредности не може трајно да се присваја, јер није позиција онога кога присваја трајне монополске природе. Наиме, чим већина произвођача робе достигне степен продуктивности који је неком омогућио да присваја екстра вишак вредности, тај екстра вишак нестаје, а уједно то представља повећани *друштвени степен продуктивности рада*. Према томе, можемо рећи да је екстра вишак вредности једна врста релативног вишка вредности, јер екстра вишак вредности настаје индивидуалним повећањем продуктивности рада, па уколико, било то индивидуално повећање продуктивности рада, или опште повећање продуктивности рада, обухвата оне гране производње које производе средства за потрошњу радничке класе — тада се смањује вредност надне снаге, а консеквентно томе повећава релативни вишак вредности.

Закључак

Део капитала предујмљен у средства за производњу не мења у току процеса производње, величину своје вредности и зато се назива *постојаним или константним капиталом*. Онај део капитала који се улаже у радну снагу мења величину вредности у

процесу производње, репродукује се уложени еквивалент и ствара поред тога један већи или мањи сувишак изнад вредности радне снаге, или вишак вредности. Дакле, капитал уложен у радну снагу из постојане величине стално прелази у променљиву или варијабилну величину и зато се може назвати *променљивим или варијабилним капиталом*. Исти саставни делови капитала који се са становишта процеса рада разликују као објективни и субјективни чиниоци, као средства за производњу и радна снага, разликују се са становишта процеса оплођивања вредности као постојани капитал и променљиви капитал.

Из тога не треба извести закључак да појам постојаног или константног капитала искључује преврат у вредности његових саставних делова (промену у величини вредности средстава рада и предмета рада). Наиме, било да сировине и помоћне материје поспе или појевине због измена услова њихове производње, одразиће се то у количини вредности која се преноси на производ где сировине учествују као предмет рада. Исто тако може наступити промена вредности средстава за рад из тих разлога, то ће исто утицати на пораст или пад вредности константног капитала, али те промене не потичу из процеса производње у којем та средства функционишу као константни капитал, већ изван тога процеса, тачније тамо где се она производе, а не где она учествују у процесу производње.

Литература

1. Ilić, B. (2019). Cena zemlje kao faktor održivog razvoja. Održivi razvoj, 1(2), 7-16. <https://doi.org/10.5937/OdrRaz1902007I>
2. Avakumović, J., Marjanović, N. & Rajković, A. (2021). Menadžmet cene kapitala u svrhu donošenja investicionih odluka preduzeća. Akcionarstvo, 27(1), 89-106
3. Jovović, D., & Jovović, D. (2018). Competitiveness of food manufacturing of Republic of Serbia. Ekonomika poljoprivrede, 65(1), 49-64. <https://doi.org/10.5937/ekoPolj1801049J>
4. Bardžić, Ž. (2023). Novi koncept spoljne politike Ruske Federacije. Revija prava javnog sektora, 3(1), 49-88.

5. Šoškić, D. J. (1991). Patterns of necessary product and of surplus of products. *Anali Pravnog fakulteta u Beogradu*, 39(5-6), 688-698.
6. Čavlin, M., Vapa-Tankosić, J., Davidovac, Z., & Ivaniš, M. (2023). Analiza faktora rizika finansijske i profitne pozicije u cilju unapređenja vitalnosti sektora energetike. *Oditor*, 9(2), 22-53. <https://doi.org/10.5937/Oditor2302022C>
7. Marx, K. (2020) *Theories of Surplus Value: Volume 2. Vol. 31.* Pattern Books.
8. Cipolla, F. P. (2018). The Mechanism of Relative Surplus Value. *Review of Radical Political Economics*, 50(1), 116-135.
9. Teubner, G. (2021). The constitution of non-monetary surplus values. *Social & Legal Studies*, 30(4), 501-521.
10. Allahar, A. (1987). Surplus Value Production and the Subsumption of Labour to Capital: Examining Cuban Sugar Plantations. *Labour, Capital and Society/Travail, capital et société*, 156-182.
11. Lehtiniemi, M., Outinen, O., & Puntila-Dodd, R. (2020). Citizen science provides added value in the monitoring for coastal non-indigenous species. *Journal of Environmental Management*, 267, 110608.
12. Matos, G. S., Pereira, S. G., Genisheva, Z. A., Gomes, A. M., Teixeira, J. A., & Rocha, C. M. (2021). Advances in extraction methods to recover added-value compounds from seaweeds: sustainability and functionality. *Foods*, 10(3), 516.
13. Mensi, W., Vo, X.V., & Kang, S.H. (2021). Precious metals, oil, and ASEAN stock markets: From global financial crisis to global health crisis. *Resources Policy*, 73, 102221
14. Colomb, C. (2007). The added value of transnational cooperation: Towards a new framework for evaluating learning and policy change. *Planning, Practice & Research*, 22(3), 347-372.
15. Milošević, I. & Stankov, B. (2023). Upravljanje prilivima stranih direktnih investicija u Republici Srbiji u kontekstu njihovog uticaja na visinu bruto dromaćeg proizvoda. *Akcionarstvo*, 29(1), 133-150
16. Milutinović, S. (2009). *Politike održivog razvoja*, Univerzitet u Nišu, Fakultet zaštite na radu, Niš, 2009,

17. Milenković, N. (2023). Mogućnosti koriscenja aplikacija sa otvorenom licencom u razvoju programa. ITB, 1(1), 33–47.
18. Obrenović, S. (2021). Perspektive konkurentnosti tečnog prirodnog gasa - osvrt na tržište Evropske unije. Oditor, 7(1), 131-163. <https://doi.org/10.5937/Oditor21011310>
19. Rstić, M., & Ristić, D. (2022). Menadžerski stavovi kao problemi u odlučivanju sportskih organizacija. Menadžment u sportu, 13(1), 25-31.
20. Jovanović, B. (2021). Sistem finansiranja amaeričkih federalnih rezervi. Finansijski savetnik, 1(1), 37-54.

TYPES AND METHODS OF INCREASE SURPLUS VALUE

Nebojša Praća¹⁰, Snežana Krstić¹¹, Nada Božić¹²

Abstract

Basically, economic policy knows the theory of money fertilization, how capital is created, how surplus value is created. Also, it should be underlined again the fact that it is not possible to convert some amount of money into capital, namely, it is not possible to create surplus value if that amount is not invested in the production process in which hired labor functions as a specific commodity, as a creator of value, therefore as the only creator of surplus value.

In this paper, we will show how and by what methods the production of surplus value can be increased. Precisely, according to the applied methods for increasing the mass of surplus value, we can say that there are three types of surplus value: absolute surplus value, relative surplus value and extra surplus value.

Keywords: *surplus value, production, economy.*

¹⁰ Prof. Nebojsa Praća, Ph.D, College of Business, Obrenovićeva 23, Niš, R. Serbia, e-mail: nebojsa.praca@vsb.edu.rs

¹¹ Prof. Snežana Krstić, Ph. D., Military Academy, Beljka Lukića Kurjaka 33, Belgrade, R. Serbia, e-mail: snezanakrstic17@gmail.com

¹² Nada Božić, MSc, Business College, Obrenovićeva 23, Niš, R. Serbia, e-mail: nada.bozic@vsb.edu.rs

Datum prijema / Date of arrival: 11.09.2024.

Datum prihvatanja / Accepted date: 22.10.2024.